

NIEFORMALNE SIECI WSPARCIA LUDNOŚCI ŻYJĄCEJ W BIEDZIE (NA WSI I W MAŁYM MIEŚCIE)

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska
Jolanta Grotowska-Leder
Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego

WPROWADZENIE

Polityka społeczna w Unii Europejskiej opiera się na zasadzie subsydiarności, co sprawia, że sieci wsparcia uznawane są za ważne źródło zasobów zakumulowanych w społeczności lokalnej. W Polsce ich znaczenie zdaje się w ostatnim czasie wzrastać, ponieważ masowe bezrobocie zmniejszyło dostęp do dochodów z pracy, a braku zarobków nie kompensują – ograniczone niedostatkiem finansów publicznych – transfery socjalne.

W ostatnich dwudziestu latach na gruncie psychologii i socjologii obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania problematyką wsparcia społecznego, ale tradycje badania tego zagadnienia sięgają lat 60. ubiegłego wieku. Termin „wsparcie społeczne” pojawił się w latach 70. XX w. Jego zdefiniowanie natrafia na trudności, ponieważ jest to kategoria niejednoznaczna, bardziej pragmatyczna niż teoretyczna. Wsparcie społeczne jest na ogół traktowane jako konsekwencja przynależności człowieka do sieci społecznych (Pommerbach 1988 za Sęk, Cieślak 2005, s. 14), a jego istotą jest funkcja pełniona przez sieć społeczną – obejmującą grupy nieformalne, grupy formalne i instytucje – wobec osób, które są w niej osadzone¹. Pojęcie jest definiowane poprzez funkcjonalną treść stosunków społecznych – jako rodzaje pomocy otrzymywanej przez jednostki (House i Kahn 1985 za Phillipson 2004, s. 37), jako interaktywny proces, w ramach którego różne rodzaje pomocy są otrzymywane od uczestników sieci społecznej (Bowling i in. 1991, s. 549 za Phillipson 2004, s. 37).

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że typologie wsparcia społecznego są konstruowane na podstawie różnych kryteriów: podmiotowego, przedmiotowego i czasowego. Wyróżnia się odpowiednio podejście:

1) strukturalne – gdy analiza dotyczy źródeł wsparcia i relacji społecznych, w ramach których ma miejsce pomoc; źródła, inaczej zasoby wsparcia społecznego, obejmują: zasoby nieformalne, tzn. rodzinne (mąż/żona, dzieci, rodzice, rodzeństwo i dalsi krewni) i pozarodzinne (kręgi sąsiedzkie, przyjacielskie) oraz struktury formalne (instytucje i związane z nimi osoby bardziej lub mniej profesjonalnie przygotowane do pełnienia funkcji pomocowych); biorąc pod uwagę kierunek udzielanej pomocy wyróżnia się wsparcie świadczone i wsparcie otrzymywane oraz wsparcie symetryczne (odwzajemniane) i jednokierunkowe (nieodwzajemniane);

2) funkcjonalne – gdy analiza dotyczy treści, inaczej rodzajów pomocy, którą może być pomoc materialna (finansowa, rzeczowa i w formie usług), wsparcie instrumentalne, informacyjne, emocjonalne czy duchowe;

3) temporalne – gdy przedmiotem eksploracji jest wsparcie potencjalne, inaczej przewidywane (perspektywa przyszłości), oraz wsparcie rzeczywiste, tzn. faktycznie mające miejsce (perspektywa przeszłości i teraźniejszości).

Ze względu na niewystarczającą liczbę badań² trudno oszacować, czy i w jakim stopniu nieformalne wsparcie społeczne może

być skuteczne w łagodzeniu biedy i zapobieganiu wykluczeniu społecznemu w warunkach polskich. Podjęto zatem badania służące ustaleniu znaczenia nieformalnych kontaktów społecznych w zabezpieczeniu codziennych potrzeb ludności doświadczającej biedy. Ich celem było skonstruowanie wzorów wsparcia otrzymywanego przez ludność żyjącą w biedzie³ w ramach kręgów nieformalnych. Analiza obejmowała wszystkie wcześniej wymienione aspekty zjawiska:

1) podmiotowy, tzn. kto pomaga badanym w zaspokajaniu potrzeb i rozwiązywaniu ich bieżących problemów: nikt spoza własnego gospodarstwa domowego, członkowie rodziny (rodzice, dzieci, dziadkowie, rodzeństwo, dalsi krewni), sąsiedzi, koledzy;

2) przedmiotowy, tzn. jakich spraw pomoc dotyczy (pracy, spraw urzędowych, spraw osobistych, finansowych, opiekuńczych, związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego⁴);

3) temporalny, obejmujący wsparcie potencjalne, czyli czy i kto mógłby udzielić wsparcia w wyżej wymienionych sprawach oraz wsparcie rzeczywiste otrzymywane, czyli czy, kto oraz jak często udziela respondentowi wsparcia w tych sprawach.

Nadto, uznając, że ludzie żyjący w biedzie są aktywnymi uczestnikami sieci wsparcia, uwzględniono aspekt interaktywny, czyli ustalano czy, komu i jak często respondent udziela wsparcia (wsparcie rzeczywiste świadczone), biorąc pod uwagę wyróżnione kręgi osób i wyróżnione rodzaje trudnych sytuacji życiowych.

Badania zrealizowano metodą ilościową, z zastosowaniem kwestionariusza wywiadu⁵. Teren badań stanowiły trzy gminy województwa łódzkiego – dwie gminy wiejskie (po jednej w powiatach wieluńskim i łaskim) oraz jedna gmina miejsko-wiejska (w powiecie zgierskim). Wybór terenu badań podyktowany był tym, że:

– jak dowodzą wyniki badań, bieda występuje częściej na terenach wiejskich niż miejskich,

– w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych kontakty w ramach kręgów nieformalnych są bardziej nasilone, a jednocześnie jest mniejszy dostęp do różnego rodzaju instytucji zajmujących się wspieraniem ludności biednej.

Wybór województwa łódzkiego jako terenu badań podyktowany był faktem, że w tym województwie stopa biedy i geograficzne rozmieszczenie biednych jest zbliżone do średniej krajowej, co pozwala je uznać za swego rodzaju miniaturę całej Polski pod badanym względem.

Badaniami, przeprowadzonymi jesienią 2005 r., objęto 332 klientów pomocy społecznej, których wylosowano z kartotek odpowiednich ośrodków pomocy społecznej. Blisko 60% próby stanowili klienci „czynni”, tzn. pobierający zasiłek z tytułu ubóstwa w 2005 r. i dodatkowo przez okres co najmniej 12 miesięcy, a pozostałe osoby były „klientami biernymi”, tzn. figurowały w kartotece, ale nie korzystały z zasiłku od co najmniej 3 lat. Skompletowanie próby z „czynnych” i „biernych” klientów pomocy społecznej miało na celu sprawdzenie, czy „wyjście z biedy” („wypadnięcie” na dłuższy czas z kartoteki bieżącej) pozostaje w statystycznym związku z charakterem uczestnictwa w sieciach wsparcia.

WYNIKI BADAŃ

Kondycja psychospołeczna badanych

W socjologii biedy ważną perspektywą wyjaśniania sytuacji ludzi żyjących w biedzie jest koncepcja kultury biedy, zgodnie z którą życie w warunkach niedostatku w otoczeniu ludzi ubogich socjalizuje do bycia biednym, sprzyja bowiem przejmowaniu wzorów biednego życia i odtwarzaniu biedy w kolejnych pokoleniach. Dla wnioskowania o życiu i szansach ludzi biednych ważne jest zatem nie tylko ustalenie, w jakim znajdują się położeniu, jaka jest ich kondycja życiowa, ale także, w jakim środowisku społecznym żyją, biorąc pod uwagę materialny poziom życia.

Wśród respondentów przeważały kobiety (76,8% ogółu), osoby w wieku produkcyjnym (około 92%), o wykształceniu co najwyżej zasadniczym zawodowym (więcej niż 2/3), osoby nieaktywne zawodowo (65%), osoby zamężne w sensie formalnym (około 64%), żyjące w gospodarstwach mniej licznych, co najwyżej czteroosobowych (2/3 ogółu gospodarstw), małodzietnych z 1–2 dziećmi (54,5%). Zdecydowana większość (82%) gospodarstw domowych miała w swoim składzie zarówno dorosłych mężczyzn, jak i dorosłe kobiety.

Dla opisu kondycji finansowej i kondycji materialnej badanych skonstruowano syntetyczne wskaźniki⁶. Respondenci ocenili swoją sytuację finansową i materialną raczej jako przeciętną – wartość wskaźników kształtowała się odpowiednio 2,71 i 2,78 na skali od 1–5, kiedy 1 oznacza bardzo złą sytuację a 5 – bardzo dobrą. Uzyskane wyniki zdają się świadczyć o relatywnie niskich aspiracjach materialnych badanych, bowiem według deklaracji większości z nich (3/4) posiadane dochody nie wystarczają im na zaspokajanie podstawowych codziennych potrzeb i muszą sięgać do środków publicznych oraz do zasobów kręgów nieformalnych. Prawie co drugie badane gospodarstwo domowe jest niewydolne finansowo i ratuje domowy budżet, zaciągając pożyczki, przeznaczając uzyskane w ten sposób środki relatywnie często na zaspokajanie najbardziej podstawowych potrzeb – na bieżący zakup żywności, odzieży, na opłaty mieszkaniowe i na leczenie.

Analiza sytuacji materialnej z uwzględnieniem obiektywnych wskaźników położenia materialnego ujawniła, że ubóstwo badanych klientów pomocy społecznej związane jest głównie z brakiem gotówki, co potwierdza jedną z podstawowych charakterystyk biedy wiejskiej.

Wartość syntetycznego wskaźnika opisującego kondycję psychiczną badanych kształtuje się nieco powyżej środka skali (4,79 na skali 1–8⁷). Prawie wszyscy respondenci mają poczucie degradacji życiowej, ale tylko co trzeci uznaje się za osobę biedą. Badani prezentują niski poziom optymizmu. Tylko co czwarty dostrzega możliwość poprawy swojej sytuacji materialnej w przyszłości, łącząc nadzieję na bardziej dostatnie życie ze zmianą pozycji na rynku pracy któregoś z dorosłych domowników lub z usamodzielnieniem się dzieci.

Ludzie korzystający z pomocy społecznej – w badanych wsiach i w małym mieście – żyją w otoczeniu osób podobnych sobie. Wartość syntetycznego wskaźnika oceny kondycji materialnej (spauperyzowania) otoczenia społecznego respondenta – definiowanego przez kondycję materialną dalszej rodziny, sąsiadów i mieszkańców miejscowości zamieszkania⁸ – wynosi 2,93 na skali 1–5, co wskazuje na to, że osoby korzystające z zasiłku z pomocy społecznej postrzegają środowisko, w którym żyją, jako przeciętne, takie samo jak ich własne gospodarstwo domowe.

Zakorzenie w środowisku – wyłączenie/integracja

Zakorzenie społeczne badanych określano na podstawie zasięgu i częstotliwości utrzymywanych przez nich kontaktów społecznych. Wyróżniono trzy obszary funkcjonowania człowieka:

– kontakty z najbliższą rodziną (niemieszkający razem rodzice, rodzeństwo) i dalszą rodziną (tzn. osoby mniej spokrewnione, należące do gospodarstwa domowego respondenta);

– kontakty ze znajomymi i z sąsiadami;
– kontakty z lokalnymi instytucjami (kościołem/parafią, ochotniczą strażą pożarną, szkołą, administracją gminną).

Wyniki badania dowodzą, że ludzie i rodziny wspierane przez pomoc społeczną nie żyją w społecznej izolacji. Duża ich część utrzymuje kontakty społeczne z innymi, przy czym są oni bardziej zakorzenieni w kręgach nieformalnych niż w lokalnych instytucjach. Wartość syntetycznych wskaźników inkluzji społecznej w ramach kręgów nieformalnych i w ramach instytucji formalnych kształtuje się odpowiednio na poziomie: 2,58 i 1,79 na skali 1–5⁹. Biedni mieszkańcy społeczności wioskowej i małomiasteczkowej nie są zatem wyizolowani ze środowiska społecznego, utrzymują kontakty najczęściej w ramach najbliższej rodziny prokreacji lub pochodzenia, ale przydatność tych kontaktów z punktu widzenia zabezpieczenia potrzeb w trudnych sytuacjach życiowych wydaje się stosunkowo mała.

Wzory wsparcia społecznego

Wsparcie potencjalne

Badani mają małe poczucie użyteczności najbliższego otoczenia społecznego w trudnych sytuacjach życiowych związanych z pracą (znalezienie, zmiana pracy), kontaktami z urzędami („dojścia”), problemami osobistymi, finansowymi (pożyczenie pieniędzy), opiekuńczymi oraz z prowadzeniem gospodarstwa domowego. W każdej z wymienionych sytuacji życiowych zdecydowana większość respondentów stwierdza, że nie miałaby do kogo zwrócić się o pomoc (tab. 1).

Tabela 1. Procentowy udział respondentów liczących na wsparcie (wsparcie potencjalne) od określonych kategorii osób we wszystkich sytuacjach łącznie oraz w określonych sytuacjach od wszystkich kategorii osób łącznie

Wsparcie potencjalne	%
Od określonych kategorii osób łącznie we wszystkich sytuacjach	
– od rodziców	25,2
– od dzieci	19,1
– od dziadków	1,2
– od rodzeństwa	23,4
– od dalszych krewnych	7,8
– od sąsiadów	8,7
– od kolegów	19,2
W określonych sytuacjach życiowych łącznie od wszystkich kategorii osób	
– w pracy	16,2
– sprawy urzędowe („dojście”)	14,5
– problem osobisty	14,2
– pożyczka pieniędzy	16,1
– wsparcie moralne	15,6
– opieka nad dziećmi/chorymi domownikami	15,1
– organizacja codziennego życia (zakupy/sprzątanie)	13,8

Dane wskazują, że tylko co szósty-siódmy badany klient pomocy społecznej dostrzega oparcie w nieformalnym środowisku społecznym w różnych trudnych momentach życiowych. Kręgami najczęściej wymienianymi jako społeczne obszary potencjalnego wsparcia są członkowie najbliższej rodziny: rodzice i rodzeństwo, najrzadziej – sąsiedzi, dalsi krewni i – z innego powodu, bowiem zdecydowana większość badanych nie ma już dziadków – dziadkowie. Potencjalna użyteczność poszczególnych grup wsparcia jest uzależniona od rodzaju sytuacji.

Badania ujawniają, że beneficjenci pomocy społecznej prosiliby o pomoc najbliższych członków rodziny: rodziców, rodzeństwo i dzieci, gdy chodzi o poradę w sprawach osobistych, pożyczkę pieniędzy czy codzienne czynności w gospodarstwie domowym, natomiast kolegów, gdy chodziłoby o pracę czy konieczność załatwienia jakichś spraw urzędowych.

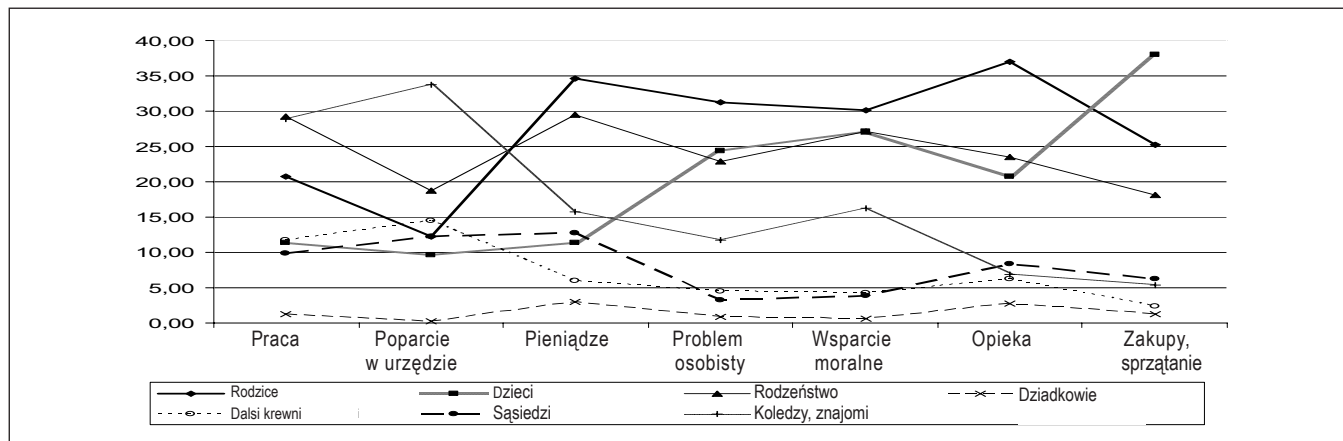
Badani uważają, że mogą liczyć na pomoc w codziennych czynnościach jak opieka nad dzieckiem, zakupy, prace domowe, choć

– co należy podkreślić – takie sytuacje życiowe nie wydają się dla nich najbardziej uciążliwe, bo duża ich część pozostaje poza rynkiem pracy i nie są to głównie ludzie z najstarszych kategorii wieku. Natomiast w odniesieniu do spraw, które mogłyby mieć wpływ na zmianę ich niekorzystnej sytuacji, poczucie użyteczności nieformalnych kontaktów społecznych jest zdecydowanie mniejsze. Sąsiedzi i dalsi krewni nie są w zasadzie brani pod uwagę jako ewentualni „pomagacze”. Rodzice, rodzeństwo, dzieci mogą być w ograniczonym zakresie pomocni w sytuacjach „prywatnych” (opieka nad niesamodzielnymi domownikami, pomoc

w zakupach, sprzątaniu), a koledzy i rodzeństwo – w sprawach „publicznych” (poszukiwanie pracy, pomoc w sprawach urzędowych).

Przekonanie o możliwości zwrócenia się do kogoś o pomoc nie jest tożsame z faktycznym jej uzyskaniem. Zazwyczaj rzeczywistość użyteczności sieci wsparcia jest zdecydowanie mniejsza niż jej użyteczność potencjalna. Badani klienci pomocy społecznej realnie oceniają możliwość skorzystania z prywatnych zasobów pomocy, bowiem wsparcie realne, tzn. to, które faktycznie otrzymują w ramach kręgów nieformalnych, jest małe.

Wykres 1. Wsparcie potencjalne ludzi żyjących w biedzie w ramach kręgów nieformalnych (% badanych, którzy mogą się zwrócić o pomoc w określonej trudnej sytuacji do poszczególnych kategorii krewnych i znajomych)

Wsparcie rzeczywiście otrzymywane

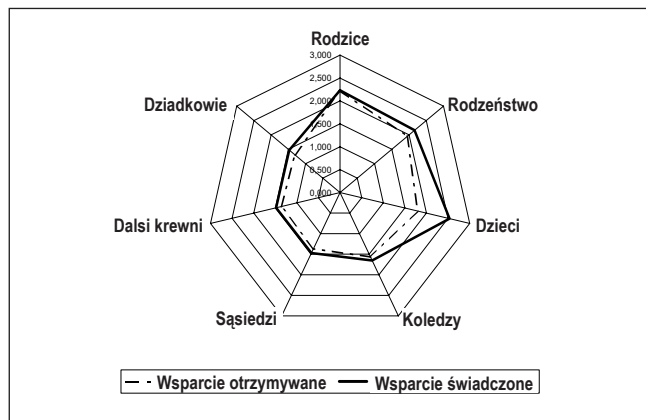
Ludzie żyjący w biedzie w większości nie są wspierani przez innych zarówno w sprawach osobistych, jak i „urzędowych”. Jako rzeczywiście wspierający częściej wymieniani są członkowie bliskiej rodziny niż dalsi krewni i sąsiedzi (tab. 2). Rzeczywista

użyteczność poszczególnych kategorii osób zależy od charakteru sprawy. Jednakże, gdy przedmiotem analizy uczyniono intensywność otrzymywanej pomocy, a więc, czy pomoc jest udzielana zawsze, gdy zachodzi taka potrzeba, czy sporadycznie, czy nigdy, mała użyteczność wsparcia ujawnia się bardziej zdecydowanie¹⁰.

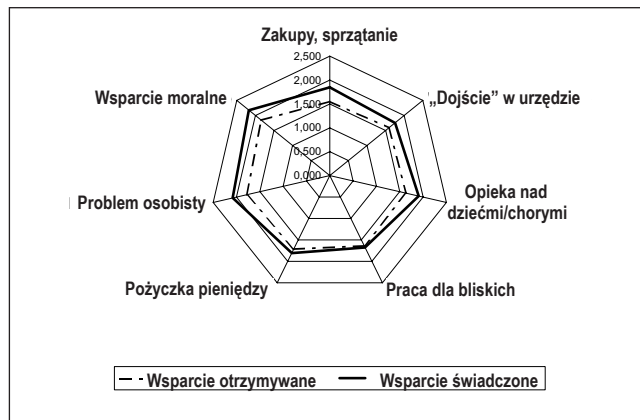
Tabela 2. Odsetek respondentów, którzy otrzymują wsparcie od różnych osób w poszczególnych trudnych sytuacjach życiowych

Respondent otrzymuje pomoc w następujących sprawach:	Rodzice N = 250	Dzieci N = 275	Dziadkowie N = 158	Rodzeństwo N = 293	Krewni N = 306	Sąsiedzi N = 318	Koledzy N = 318	Nie potrzeba pomocy N = 9
Praca	45,2	25,1	16,5	49,8	26,8	27,4	40,3	2,7
Poparcie w sprawach urzędowych, w „załatwieniu” czegoś	36,6	26,8	14,5	42,7	29,6	30,1	41,1	2,4
Problemy osobiste	59,2	43,4	20,9	51,7	24,8	21,9	30,0	2,4
Pożyczka pieniędzy	59,1	27,3	22,5	49,3	22,7	29,1	30,5	2,4
Wsparcia moralne, zrozumienie w sytuacji kłopotów	61,7	45,2	21,1	54,7	24,4	23,5	32,5	2,4
Opieki nad dziećmi/chorym w rodzinie	53,2	33,7	18,4	42,0	18,6	22,3	21,7	3,0
Organizacja codziennego życia w domu (zakupy, sprząatanie)	45,4	43,5	4,2	32,3	14,1	14,9	16,1	3,3

Rys. 1. Intensywność wsparcia otrzymywanego i świadconego przez ludzi żyjących w biedzie w ramach kręgów nieformalnych (we wszystkich analizowanych sytuacjach łącznie) na skali: nigdy 1–5 zawsze

Rys. 2. Intensywność wsparcia otrzymywanego/świadconego przez ludzi żyjących w biedzie w poszczególnych sytuacjach (przez wszystkie kategorie wspierających łącznie) na skali: od nigdy 1–5 zawsze

Jak zaznaczono na rys. 1 (s. 47) ludzi doświadczających biedy najczęściej – choć w stopniu niewystarczającym – wspierają najbliżsi członkowie rodzin pochodzenia i prokreacji: przede wszystkim rodzice, rzadziej dzieci i rodzeństwo.

Uruchamiane jest głównie wsparcie emocjonalne lub w postaci „daru czasu”, tzn. pomoc w organizacji codziennych czynności życiowych (rys. 2, s. 47). Intensywność świadczonej pomocy jest niewystarczająca w stosunku do zapotrzebowania.

Relacje pomocowe ludzi żyjących w biedzie z członkami ich kręgów nieformalnych są na ogół symetryczne; badani są nawet częściej dawcami wsparcia niż jego odbiorcami (z wyjątkiem wsparcia emocjonalnego). W ramach prawie wszystkich wyróżnionych kręgów nieformalnych pomoc jest wzajemna. Tylko w przypadku dzieci wsparcie jest asymetryczne – respondenci deklarują, że częściej pomagają dzieciom niż korzystają z ich pomocy.

Wzory wsparcia otrzymywanego nie ulegają zróżnicowaniu ze względu na wiek, płeć, wykształcenie, sytuację pracy badanych oraz fakt bycia „aktywnym”/”biernym” klientem pomocy społecznej. Statystycznie istotne różnice istnieją między mieszkańcami małego miasta a mieszkańcami wsi: pierwsi częściej wspierani są emocjonalnie, a drudzy – finansowo.

KONKLUZJA

Przeprowadzone analizy upoważniają do konkluzji, że nieformalne sieci wsparcia ludzi żyjących w biedzie w badanych gminach nie mogą stanowić alternatywy dla działań służb publicznych. Wsparcie otrzymywane w ramach kręgów nieformalnych nie jest wystarczające dla wydobycia się z biedy. Jednakże najbliższe otoczenie społecznie stanowi osłonę przed izolacją społeczną mniej zamożnych członków społeczności lokalnych.

¹ W refleksji socjologicznej i ekonomicznej relacje pomocowe w ramach grup formalnych i nieformalnych są analizowane także z zastosowaniem takich pojęć, jak: transfery grupowe, przepływy międzygrupowe, przepływy międzypokoleniowe, w polityce społecznej – nieformalne zabezpieczenia społeczne, działania pomocowe.

² Refleksja na temat istnienia i znaczenia wsparcia w ramach kręgów nieformalnych dla ludności żyjącej w biedzie jest obecna w badaniach psychologicznych nad radzeniem sobie w trudnych sytuacjach życiowych, w badaniach ilościowych nad sposobami zabezpieczenia podstawowych środków do życia oraz w badaniach nad funkcjonowaniem ludzi żyjących w biedzie. Dotychczasowe badania nad ludnością biedną – rzadko podejmowane z punktu widzenia jej kontaktów w ramach kręgów nieformalnych – dowodzą, że ludzie biedni nie są pasywni i pozbawieni wszelkiego wsparcia. Grupą realnego wsparcia jest dla nich najbliższa rodzina, ale zasięg tego wsparcia jest zróżnicowany ze względu na dostępność rodzinnej sieci wsparcia oraz jej jakość.

³ Ludność żyjąca w biedzie została zdefiniowana jako członkowie gospodarstw domowych klientów pomocy społecznej (zarejestrowanych w gminnych ośrodkach pomocy społecznej).

⁴ Wzory wsparcia ustalano, obejmując analizą sprawy, problemy dnia codziennego, które odnoszą się do podstawowych sfer życia: pomoc w kłopotach w pracy/znalezieniu pracy dla respondenta i jego najbliższych, pomoc „w załatwieniu” czegoś/znalezienia „dojścia” do kogoś w urzędzie, pomoc w rozwiązaniu ważnego problemu osobistego, pożyczka pieniędzy, pomoc w opiece nad niesamodzielnymi członkami gospodarstwa domowego: dziećmi lub chorymi domownikami, pomoc w organizacji dnia codziennego (zakupy, sprzątnięcie) oraz wsparcie moralne, tzn. pomoc w zrozumieniu trudnej sytuacji. Ustalano, czy i jak często respondenci potrzebujący pomocy są wspierani przez poszczególne kategorie krewnych, znajomych i sąsiadów w odniesieniu do każdej z wymienionych spraw.

⁵ Pytania kwestionariusza obejmowały cztery bloki tematyczne: (1) Cechy i struktura gospodarstwa domowego respondenta; (2) Struktura dalszej rodziny respondenta (wskazane osoby spokrewnione nienależące do jego gospodarstwa domowego); (3) Warunki życia respondenta (w tym jego kondycja psychiczna i cechy otoczenia społecznego); (4) Kontakty nieformalne, w ramach których otrzymywane i świadczone jest wsparcie (materialne, emocjonalne itp.).

⁶ Wskaźnik kondycji finansowej, który obliczono jako średnią wartości czterech zmiennych cząstkowych dotyczących tego, czy i jak często (przyjmując, że 1 oznacza bardzo często, 2 – często, 3 – czasem, 4 – rzadko, 5 – nigdy) w gospodarstwie domowym respondenta brakuje pieniędzy na podstawowe wydatki, tzn. brakuje pieniędzy: na jedzenie; na naprawę sprzętu domowego; na wykupienie recept w aptece oraz zalega się z opłatami za prąd. Wskaźnik kondycji materialnej obliczono jako średnią wartości dwóch zmiennych cząstkowych dotyczących subiektywnej oceny warunków mieszkaniowych (przyjmując, że 1 oznacza bardzo złe, 2 – złe, 3 – przeciętne, 4 – dobre, 5 – bardzo dobre) i subiektywnej oceny położenia miejscowości zamieszkania (miasta/wsi). W każdym przypadku zastosowano następującą skalę: 1 – bardzo biedna, 2 – biedna, 3 – przeciętna, 4 – bogata, 5 – bardzo bogata.

⁷ Wskaźnik kondycji psychicznej obliczono jako średnią odpowiedzi respondenta na pytania dotyczące jego poczucia osamotnienia i jego poczucia szczęścia. Respondenci oceniali swoje samopoczucie na skali od 1 (bardzo nieszczęśliwy) do 8 (bardzo szczęśliwy), oraz zasięg swoich kontaktów z innymi ludźmi na skali od 1 (bardzo samotny) do 8 (ma bardzo dużo kontaktów).

⁸ Syntetyczny wskaźnik oceny kondycji materialnej otoczenia społecznego respondenta obliczono jako średnią wartości trzech zmiennych cząstkowych: oceny kondycji materialnej rodziny niemieszkającej razem z respondentem; oceny kondycji materialnej jego sąsiadów i oceny kondycji materialnej miejscowości zamieszkania (miasta/wsi). W każdym przypadku zastosowano następującą skalę: 1 – bardzo biedna, 2 – biedna, 3 – przeciętna, 4 – bogata, 5 – bardzo bogata.

⁹ W celu syntetycznej oceny kontaktów badanych biednych w ramach kręgów nieformalnych i w ramach lokalnych instytucji opracowano dwa zbiorcze wskaźniki. Pierwszy – wskaźnik inkluzji w ramach kręgów nieformalnych – obliczono jako średnią z 4 zmiennych cząstkowych dotyczących częstotliwości spotkań respondenta: z bliską rodziną (niemieszkającymi z nim rodzicami/dziećmi, rodzeństwem), z dalszą rodziną, ze znajomymi i z sąsiadami. Drugi – wskaźnik inkluzji w ramach instytucji formalnych – obliczono jako średnią z 4 zmiennych cząstkowych dotyczących częstotliwości uczestnictwa w imprezach organizowanych: w ochotniczej straży pożarnej, przez szkołę, przez władze lokalne i uczestnictwa w kościele/parafii (ich wartość zawiera się w granicach od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało nigdy, a 5 zawsze).

¹⁰ Wskaźnik intensywności wsparcia otrzymywanego (WIWO) i wskaźnik intensywności wsparcia świadczonego (WIWS) obliczono jako średnią częstotliwości wsparcia otrzymywanego/świadczonego od wyróżnionych kategorii osób wspierających (rodzice, dzieci, dziadkowie, rodzeństwo, dalsi krewni, sąsiedzi, znajomi) i średnią częstotliwości wsparcia otrzymywanego/świadczonego w odniesieniu do wyróżnionych poszczególnych spraw (praca, poparcie w sprawach urzędowych, problemy osobiste, pożyczka pieniędzy, wsparcie moralne – zrozumienie sytuacji kłopotów, opieka nad dziećmi/chorymi w rodzinie, organizacja codziennego życia w domu), zakładając, że 1 oznacza, że respondent nigdy nie otrzymuje/nie świadczy wsparcia od danej osoby/w danej sytuacji życiowej, i odpowiednio: 2 oznacza, że rzadko, 3 – często, 4 – bardzo często, 5 – zawsze. Rozpiętość każdego wskaźnika zawiera się w przedziale od 1 do 5.

LITERATURA

Phillipson Ch. (2004), *Social Networks and Social Support in Later Life*, w: Ch. Phillipson, G. Allan, D. Morgan (red.), *Social Networks and Social Exclusion. Sociological and Policy Perspectives*, ASHGATE.

Sęk H., Cieślak R., red. (2005), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

SPROSTOWANIE

W numerze 10/2006 w informacji o nagrodach w konkursie na najlepsze programy przeciwdziałania bezrobociu wśród młodzieży „Młodzi sobie” wkradł się błąd. Nazwiska nagrodzonych powinny brzmieć: Joanna Kulas, Joanna Kunecka, Ewa Porańska, Fabian Rudziak, Agnieszka Słomińska. Nagrodzonych i Czytelników przepraszam.

Irena Stangreciuk